

Dr Ryszard Gerlach
Bydgoszcz

ROZWÓJ OŚWIATY POZASZKOLNEJ A KSZTAŁCENIE I DOSKONALENIE NAUCZYCIELI FORM POZASZKOLNYCH

Zmiany społeczno-gospodarcze i polityczne, jakie dokonały i nadal dokonują się w naszym kraju rodzą nowe szanse i konieczności także dla systemu oświatowego. Niezbędność zasadniczych reform tego systemu staje się coraz bardziej oczywista. Dotyczyć one powinny nie tylko instytucji szkolnych, ale również całokształtu spraw związanych z oświatą pozaszkolną, w tym również nauczycielem form pozaszkolnych. Tych właśnie zagadnień dotyczyć będą niniejsze rozważania.

Rozpocząć je należy od stwierdzenia, że w ostatnich latach nastąpił spadek zainteresowań edukacyjnych społeczeństwa. Wśród przyczyn tego zjawiska wymienia się przede wszystkim:

- spadek motywacji do podnoszenia kwalifikacji pracowniczych, gdyż poziom kwalifikacji nie był przez wiele lat czynnikiem awansu zawodowego i płacowego, a wręcz przeciwnie, poszukiwani i preferowani byli w placach pracownicy niewykwalifikowani lub nisko kwalifikowani,
- powolne w wielu zakładach tempo zmian produkcyjnych i technologicznych (m.in. w wyniku wstrzymania inwestycji oraz dekapitalizacji maszyn i urządzeń) powodujące, że brak jest naturalnego stymulatora wzrostu kwalifikacji pracowniczych,
- trudne warunki codziennego życia powodujące, że czas mogący być przeznaczony na naukę musi zostać wykorzystany na realizację dodatkowych obowiązków, często dodatkowej pracy zarobkowej,
- nie zawsze prawidłowe funkcjonowanie instytucji zajmujących się oświatą pozaszkolną (mało atrakcyjne i nie spełniające oczekiwań odbiorców

formy organizacyjne, niedostatki w bazie szkoleniowej, niekiedy brak właściwie przygotowanych nauczycieli¹.

Niekorzystne zjawiska, o których mowa, mają -jak można przypuszczać charakter przejściowy, związany z aktualną sytuacją w naszej gospodarce. Wraz z poprawą tej sytuacji następować też powinien wzrost aktywności w różnorodnych formach pozaszkolnej oświaty zawodowej. Stanie się tak dlatego, że konkurencyjność na rynku pracy będzie eliminowała pracowników o niższym poziomie kwalifikacji. Poza tym zakłady pracy ukierunkowując się na rozwój w warunkach gospodarki rynkowej będą zainteresowane wzrostem poziomu wykształcenia i kwalifikacji własnej kadry. Należy także liczyć się z sytuacją, że tak jak w innych krajach o gospodarce rynkowej wzrastać będzie zapotrzebowanie społeczne na zdobywanie przez osoby pozostające bez pracy, a także przez osoby zatrudnione, kwalifikacji dodatkowych. Jak wykazuje bowiem praktyka posiadanie kwalifikacji nie w jednym, lecz dwóch a nawet w trzech różnych zawodach zwiększa konkurencyjność w poszukiwaniu nowej pracy, a także zwiększa szanse utrzymania się w pracy w tym samym zakładzie np. w warunkach zmienności produkcji².

Z drugiej natomiast strony pamiętać należy, że nie może być mowy o wychodzeniu z obecnego kryzysu bez udziału wysoko kwalifikowanych kadr wszystkich szczebli.

Dlatego założyć należy, że wzrastać będzie nie tylko liczba chętnych do uzyskiwania i doskonalenia kwalifikacji zawodowych w formach pozaszkolnych, ale także ranga tego rodzaju działalności. Szkolnictwo zawodowe nie nadąży bowiem za szybko następującymi zmianami spowodowanymi zarówno postępem w nauce, technice i technologii wytwarzania, jak też zmianami w organizacji pracy, profilu produkcji i życiu społecznym oraz zmianami przekształceniowymi w całej gospodarce, w tym głównie coraz powszechniejszą prywatyzacją zakładów.

W formach pozaszkolnych odbywać się więc będzie nie tylko kształcenie i doskonalenie zawodowe, ale i przekwalifikowywanie pracowników, których liczba, z uwagi na likwidację nierentownych zakładów lub całkowitą zmianę profilu produkcji będzie wzrastać.

Pozytywne zjawiska w tym względzie już można zaobserwować. Coraz więcej zakładów (szczególnie prywatnych, chociaż nie tylko) preferuje pracow-

ników posiadających wysokie kwalifikacje zawodowe. Sprawia to, że osoby chcące podjąć pracę, awansować lub nawet utrzymać się na dotychczasowym stanowisku same zabiegają o możliwość uzyskania nowych lub doskonalenia posiadanych kwalifikacji. Często odbywa się to na koszt samych zainteresowanych. Jest to głównie wynikiem zmian gospodarczych, które już następują. Pojawiają się nowe jednostki gospodarcze, stosujące odmienne techniki i technologie, następuje proces rozbudowy placówek usługowych i rzemieślniczych, zmieniają się zasady obsługi finansowej i bankowej. Ze wszystkimi tymi zmianami muszą iść zmiany strukturalno-programowe w całej oświacie zawodowej, w tym również pozaszkolnej.

W tym miejscu należy dodać, że w projekcie programu rozwoju oświaty dorosłych opracowanym przez Instytut Kształcenia Zawodowego zwraca się uwagę, iż dalszy rozwój oświaty pozaszkolnej wymaga:

- intensyfikacji działalności oraz współpracy różnorodnych organizatorów pozaszkolnej oświaty dorosłych,
- rozwijania sieci placówek oświatowych w kierunku pełniejszej ich dostępności terytorialnej i społecznej (zwłaszcza dla środowiska wiejskiego),
- zwrócenia większej uwagi na potrzeby oświatowe robotników, mieszkańców wsi, kobiet, ludzi starszych,
- modernizacji treści kształcenia, m.in. poprzez rozszerzenie problematyki dotyczącej efektywności zbiorowego i indywidualnego działania człowieka, humanizacji stosunków międzyludzkich, podstaw nowoczesnej nauki i techniki i ich zastosowań praktycznych oraz najnowszych osiągnięć technologii informacyjnej,
- unowocześnianie bazy dydaktycznej oraz form, metod i środków oddziaływania oświatowo-wychowawczego, wyzwających aktywność uczestników i kształtujących pełniej ich osobowość oraz motywujących do dalszego kształcenia,
- szerszego uwzględnienia samokształcenia i samowychowania jako podstawy procesu edukacyjnego realizowanego w formach pozaszkolnych,
- upowszechniania form służących pełniejszemu zaspokajaniu osobistych zainteresowań i aspiracji edukacyjnych,
- podjęcia funkcji resocjalizacyjnych (z uwagi na konieczność przeciwdziałania zjawiskom patologii życia społecznego).

- większego uspołecznienia działań oświatowych,
- roztoczenia mecenatu państwowego nad społecznym ruchem służącym rozwojowi pozaszkolnej oświaty dorosłych,
- poszukiwania nowych źródeł finansowania społecznych form pozaszkolnej oświaty dorosłych³.

Wszystkie wymienione sugestie uznać należy za ważne i konieczne do realizacji. Nasuwa się jednak pytanie, jak na tle przeprowadzonych rozważań przedstawiają się potrzeby w zakresie kształcenia i doskonalenia nauczycieli form pozaszkolnych?

Sądzić należy, że wraz ze wzrostem liczby uczestników pozaszkolnych form oświaty zawodowej, wzrosnąć musi liczba nauczycieli podejmujących tego rodzaju pracę. Trudno oczywiście jednoznacznie orzec, jak duży będzie to wzrost. I nie wydaje się konieczne prowadzenie dociekań w tym zakresie, gdyż każda podana liczba okazać się może nieprawdziwa. Bardziej istotne jest zwrócenie uwagi, że wzrosną z całą pewnością wymagania w stosunku do nauczycieli form pozaszkolnych i to zarówno ze strony organizatorów, jak i uczestników. Dlatego niezbędne będzie w najbliższych czasie zastanowienie się nad organizacją kształcenia i doskonalenia nauczycieli form pozaszkolnych. Szczególnie dotyczy to kształcenia i doskonalenia pedagogicznego.

Omawiając to zagadnienie stwierdzić należy na wstępie, że nie ma w naszym kraju odrębnych kierunków kształcenia tego typu nauczycieli. W jaki sposób zdobywają wobec tego kwalifikacje nauczyciele zatrudniani w pozaszkolnych formach oświaty zawodowej?

Odpowiedź na powyższe pytanie dotyczyć musi dwóch zakresów:

- zakresu kwalifikacji kierunkowych, związanych z reprezentowaną dziedziną wiedzy i nauczonym przedmiotem,
- zakresu kwalifikacji pedagogicznych, umożliwiających pracę dydaktyczno-wychowawczą z dorosłymi w formach pozaszkolnych.

I tak, uzyskiwanie kwalifikacji kierunkowych w określonej specjalności odbywać się może - podobnie jak w przypadku pozostałych osób chcących podjąć pracę zawodową - poprzez ukończenie szkoły zawodowej określonego typu i stopnia lub też w niektórych przypadkach ukończenie określonej formy pozaszkolnego kształcenia zawodowego.

Znacznie trudniejsza jest natomiast sytuacja w zakresie uzyskiwania kwalifikacji pedagogicznych. Nie istnieją bowiem w naszym kraju szkoły umożliwiające uzyskanie tego rodzaju kwalifikacji. Funkcjonują natomiast dwie pozaszkolne formy uzyskiwania przygotowania pedagogicznego do pracy z dorosłymi w formach pozaszkolnych. Są to:

- 1) kursy pedagogiczne, których zasady organizacji określa szczegółowo Zarządzenie MOiW z dnia 27 czerwca 1983 roku w sprawie organizacji kursów pedagogicznych,
- 2) studium pedagogiczne, organizowane zgodnie z wytycznymi zawartymi w Zarządzeniu MOiW z dnia 9 sierpnia 1983 roku w sprawie utworzenia studium pedagogicznego dla nauczycieli teoretycznych przedmiotów zawodowych i praktycznej nauki zawodu oraz instruktorów praktycznej nauki zawodu⁴.

Obie te formy dają przygotowanie, a w każdym bądź razie formalne przygotowanie do pracy dydaktyczno-wychowawczej z dorosłymi w pozaszkolnych formach oświaty zawodowej. Czy jest to przygotowanie wystarczające, trudno jednoznacznie stwierdzić. Uznać chyba można, że kwalifikacje uzyskane drogą kursu lub studium pedagogicznego traktowane być mogą jako punkt wyjścia, pewne minimum niezbędne do tej pracy. Konieczne jest jednak ich dalsze doskonalenie. Jest to jednak o tyle trudne, że w zasadzie nie funkcjonują formy doskonalenia przeznaczone dla tej grupy nauczycieli. Co prawda zdarza się czasami, że jakiś zakład lub organizacja społeczna zorganizuje kurs, seminarium lub kursokonferencję mające na celu doskonalenie kwalifikacji pedagogicznych nauczycieli form pozaszkolnych. Są to jednak przypadki nieliczne i nie mają charakteru powtarzalnego. Pozostaje wobec tego tylko samodzielna praca kształceniowa osób pracujących na stanowiskach nauczycieli pozaszkolnych form oświaty zawodowej.

Zwrócić należy także uwagę, że kursy pedagogiczne przygotowujące do pracy oświatowo-wychowawczej z dorosłymi w formach pozaszkolnych prowadzone są przez różne instytucje: stowarzyszenia, organizacje społeczne, spółdzielnie, spółki oraz osoby prywatne. W połowie 1989 roku zezwolenie Ministerstwa Edukacji Narodowej na prowadzenie kursów pedagogicznych posiadały 33 instytucje, w tym 25 mogło to robić na terenie całego kraju, a 8 tylko na terenie określonych województw, miast, dzielnic⁵. Liczby te nie są

stałe. część instytucji przestaje funkcjonować, powstaje też szereg nowych. Jakość prowadzonych działań jest też różna i w wielu przypadkach budzić może szereg zastrzeżeń. Dlatego ponowne przemyślenie przez władze oświatowe zasadności wydawania zezwoleń na prowadzenie tego rodzaju działalności wydaje się konieczne. Należy sformułować odpowiednio wysokie wymagania i konsekwentnie zmierzać do poprawy jakości przebiegu tego procesu, nawet kosztem eliminowania instytucji nie mogących sprostać tym wymaganiom.

Uznając dotychczasowe sposoby kształcenia i doskonalenia nauczycieli form pozaszkolnych za nie w pełni wystarczające, zadań należy pytanie: jak powinno się to odbywać? Pytanie to zadano też grupie 554 słuchaczy i nauczycieli pozaszkolnych form oświaty zawodowej w trzech zakładach przemysłowych i trzech stowarzyszeniach społecznych na terenie Bydgoszczy, prowadzących pozaszkolne formy oświaty zawodowej. Ich wypowiedzi dotyczące najbardziej korzystnego wariantu przygotowania nauczycieli form pozaszkolnych zestawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Opinia badanych na temat najbardziej korzystnego wariantu przygotowania nauczycieli form pozaszkolnych

Lp.	Rodzaj przygotowania	Opinie				Ogółem odpow. N=554		%	
		Nauczycieli		Słuchaczy		T	P	T	P
		T	P	T	P				
1	Studia magisterskie danej specjalności +praktyka+kurs pedagogiczny dla nauczycieli form pozaszkolnych	109	58	236	115	345	173	62.3	31.2
2	Studia I stopnia danej specjalności + praktyka+ kurs pedagogiczny dla nauczycieli form pozaszkolnych	29	34	76	64	105	98	19.0	17.7
3	Technikum /lub liceum zawodowe/ + praktyka + kurs pedagogiczny dla nauczycieli form pozaszkolnych	30	47	21	56	51	103	9.2	18.6

Lp.	Rodzaj przygotowania	Opinie				Ogółem odpow. N=554		%	
		Nauczycieli		Słuchaczy		T	P	T	P
		T	P	T	P				
4	Technikum /lub liceum zawodowe/ + praktyka+ studia wyższe z zakresu pedagogiki pracy	7	5	12	28	19	33	3.4	6.0
5	Zasadnicza szkoła zawodowa + praktyka + dyplom mistrza+ kurs pedagogiczny dla nauczycieli form pozaszkolnych	4	9	10	54	14	63	2.5	11.4
6	Inne	1	4	4	4	5	8	0.9	1.4
7	Brak odpowiedzi	-	23	15	53	15	76	2.7	13.7

Wyjaśnienie:

T - przygotowanie do prowadzenia zajęć teoretycznych

P - przygotowanie do prowadzenia zajęć praktycznych

Z zestawienia wynika, że:

- najbardziej korzystnym wariantem przygotowania nauczycieli form pozaszkolnych jest ukończenie studiów magisterskich danej specjalności, posiadanie praktyki w tej specjalności oraz ukończenie kursu pedagogicznego dla tej grupy nauczycieli,
- wariant ten wyraźnie dominuje w przypadku przygotowania do prowadzenia zajęć teoretycznych (62,3%) i jest najczęściej wymieniany w przygotowaniu do prowadzenia zajęć praktycznych (31,2%),
- w przypadku przygotowania do prowadzenia zajęć praktycznych znaczna część badanych (18,6%) uznaje za wystarczające ukończenie technikum (lub liceum zawodowego), posiadanie praktyki w danej specjalności i ukończenie kursu pedagogicznego dla nauczycieli form pozaszkolnych, przy czym wariant ten częściej wymieniany jest przez badanych nauczycieli niż słuchaczy.

Uogólniając wypowiedzi badanych stwierdzić należy, że wyraźnie dominuje preferowanie wysokich kwalifikacji i to nie tylko teoretycznych, ale i

praktycznych. Jest to zjawisko pozytywne, dotyczące jednak tylko kwalifikacji kierunkowych. W przypadku przygotowania pedagogicznego kurs pedagogiczny dla nauczycieli form pozaszkolnych uznawany jest jako wystarczający.

Ustosunkowując się do opinii badanych uznać należy, że wariant wybrany przez większość z nich jest najbardziej korzystny. Posiadanie wykształcenia wyższego jest bezwzględnie konieczne wówczas, gdy uczestnikami pozaszkolnych form oświaty zawodowej są osoby legitymujące się również wykształceniem wyższym lub średnim. W przypadku uczestników o niższym poziomie wykształcenia dopuszczalne jest zatrudnianie czasami nauczycieli z wykształceniem średnim zawodowym danej specjalności i wieloletnią praktyką.

Poza doskonałym przygotowaniem specjalistycznym niezbędne są także kwalifikacje pedagogiczne. Wydaje się, że kurs pedagogiczny lub studium pedagogiczne dla nauczycieli form pozaszkolnych uznane być mogą za formę wystarczającą do przygotowania kandydatów na tych nauczycieli. Konieczne jest jednak dokonanie pewnych modyfikacji w programie nauczania oraz zwracanie większej uwagi na prawidłową jego realizację. Zmiany programowe powinny zmierzać w kierunku większego uwypuklenia specyfiki pracy pedagogicznej z dorosłymi oraz zwiększenia liczby godzin przeznaczonych na ćwiczenia praktyczne w posługiwaniu się zdobytą wiedzą.

Wydaje się też, że należy zmniejszyć liczbę instytucji zajmujących się kształceniem pedagogicznym kandydatów na nauczycieli form pozaszkolnych, zwiększając jednocześnie wymagania, szczególnie w stosunku do kadry zajmującej się tym kształceniem.

Uznać również można, że tego rodzaju kształcenie pedagogiczne prowadzić mogą także uczelnie wyższe, w ramach zajęć fakultatywnych lub studiów podyplomowych.

Wszyscy nauczyciele powinni też systematycznie doskonalić swoje kwalifikacje. W przypadku kwalifikacji kierunkowych odbywać się to powinno w formie kursów, kursokonferencji, seminariów, staży, praktyk, studiów podyplomowych i samokształcenia.

Podobne formy stosować należy w odniesieniu do kwalifikacji pedagogicznych. Kursy, kursokonferencje i seminaria metodyczne, lekcje pokazowe

powinny stać się powszechnie stosowanymi formami doskonalenia kwalifikacji pedagogicznych tej grupy nauczycieli.

Pamiętać przy tym należy, że doskonalenie nauczycieli form pozaszkolnych odbywać się musi w sposób planowy i systematyczny. Dbać o to musi zarówno instytucja zatrudniająca nauczycieli, jak i sami nauczyciele.

Projektując kształcenie i doskonalenie nauczycieli form pozaszkolnych brać trzeba pod uwagę jeszcze jeden, bardzo istotny jak się wydaje czynnik. Zdecydowana większość tych nauczycieli podejmuje tego rodzaju pracę jako zajęcie dodatkowe, poza swoimi normalnymi obowiązkami zawodowymi. Nie zawsze robi to też systematycznie przez cały rok. Dlatego zainteresowanie instytucji zatrudniających tych nauczycieli podnoszeniem kwalifikacji ze zrozumiałych względów jest niewielkie. Inaczej sprawa może wyglądać w dużych zakładach pracy oraz instytucjach i organizacjach zajmujących się na co dzień pozaszkolną oświatą zawodową. Im po prostu będzie się opłacać inwestować w nauczycieli form pozaszkolnych.

Dlatego tworzenie międzyzakładowych ośrodków lub centrów oświaty zawodowej, obsługujących szczególnie zakłady mniejsze oraz ośrodków zajmujących się kształceniem i doskonaleniem w wąskich, a jednocześnie poszukiwanych specjalnościach, okazać się może korzystne. Będzie można w nich bowiem zatrudniać wysokiej klasy kadrę nauczycieli-specjalistów i dbać o ich systematyczne doskonalenie.

W tym miejscu należy jeszcze stwierdzić, że szansę doksztalcenia tej grupy nauczycieli na poziomie wyższym stwarzają studia pedagogiczne z zakresu pedagogiki pracy, które prowadzone są w Wyższych Szkołach Pedagogicznych w Bydgoszcz, Częstochowie i Opolu. Absolwenci tego kierunku są przygotowani m.in. do pracy dydaktyczno-wychowawczej z dorosłymi w pozaszkolnych formach oświaty zawodowej.

Ogólnie można zatem uznać, że kształcenie i doskonalenie nauczycieli form pozaszkolnych powinno się odbywać w następujący sposób:

- kształcenie kierunkowe - w uczelniach wyższych na poziomie magisterskim lub w technikach, w przypadku nauczycieli prowadzących zajęcia praktyczne.

- kształcenie pedagogiczne - na kursach pedagogicznych prowadzonych przez wyspecjalizowane instytucje oraz w uczelniach wyższych w ramach fakultetów pedagogicznych i studiów podyplomowych,
- doskonalenie kierunkowe - w formach pozaszkolnych (wymienionych już wcześniej) organizowanych przez wyspecjalizowane instytucje i organizacje lub zakłady pracy,
- doskonalenie pedagogiczne - w formach pozaszkolnych (wcześniej wymienionych) organizowanych przez instytucje zatrudniające nauczycieli oraz instytucje zajmujące się profesjonalnie działalnością edukacyjną, a także w uczelniach wyższych w ramach studiów podyplomowych.

Ponadto nauczyciele nie posiadający wykształcenia wyższego mogą je uzyskać poprzez ukończenie wspomnianych już studiów w zakresie pedagogiki pracy.

Zastanowić się też należy, czy projektując system kształcenia i doskonalenia nauczycieli szkół zawodowych nie uwzględnić również potrzeb oświaty pozaszkolnej. Chodziło by o taki układ treści programowych, aby absolwent określonej formy kształcenia nauczycieli dla potrzeb szkolnictwa zawodowego uzyskiwał także pełne kwalifikacje do pracy dydaktyczno-wychowawczej w pozaszkolnych formach oświaty zawodowej. Jak wiemy bowiem, znaczna część nauczycieli form pozaszkolnych rekrutuje się właśnie spośród nauczycieli szkół zawodowych.

Sprawa ta wymaga jednak dokładnego przemyślenia.

Mówiąc o kształceniu i doskonaleniu nauczycieli form pozaszkolnych zdawać sobie trzeba sprawę, że kształcenie kierunkowe, a często także doskonalenie kierunkowe odbywa się niejako poza zasięgiem instytucji zatrudniających tych nauczycieli. I przewidywać można, że sytuacja w tym zakresie nie ulegnie w najbliższym czasie zmianie. Nie ma zresztą takiej potrzeby.

Pozyskując określonych specjalistów, instytucje i organizacje prowadzące pozaszkolne formy oświaty zawodowej powinny - jeżeli spełniają oni oczekiwania co do wymagań kwalifikacji kierunkowych i wyrażają gotowość stałej współpracy - umożliwić im kształcenie pedagogiczne (jeżeli nie posiadają przygotowania w tym względzie) oraz systematyczne doskonalenie.

I na zakończenie jeszcze jedna uwaga. Proponuje się oparcie kształcenia i doskonalenia nauczycieli form pozaszkolnych o istniejące już formy szkolne i pozaszkolne. Stać się tak może przy założeniu, że formy te funkcjonują w miarę prawidłowo (choć jak wiemy nie zawsze tak jest).

Przedstawione powyżej propozycje mają charakter ogólny. Konieczne jest ich dalsze uszczegóławianie zarówno w zakresie organizacyjnym, jak i programowym. Robić to mogą poszczególne instytucje i organizacje zatrudniające nauczycieli. Konieczny jest też udział władz oświatowych, które pełniłyby funkcję nie tylko nadzorczą, ale także koordynacyjną oraz inspirującą i doradczą.

Kończąc, uznać również należy, że coraz wyższa jakość działań w zakresie pozaszkolnej oświaty zawodowej wymusi gospodarka rynkowa i związany z nią rynek pracy. Racje bytu mieć będą bowiem tylko te instytucje i organizacje oświaty pozaszkolnej, które sprostają zapotrzebowaniom tego rynku. Dotyczy to także nauczycieli form pozaszkolnych. Preferowane będą osoby legitymujące się najwyższymi kwalifikacjami. Spowoduje to, jak można przypuszczać, przesunięcie roli inspiratora działań mających na celu uzyskiwanie, a przede wszystkim doskonalenie kwalifikacji kierunkowych i pedagogicznych z instytucji zatrudniających nauczycieli na samych nauczycieli.

Zauważyć też należy, że konieczne jest przemyślenie całej polityki fiskalnej państwa w odniesieniu do oświaty. Chodzi tu m.in. o właściwą politykę podatkową w odniesieniu do zakładów pracy, aktywizującą je korzystnymi warunkami ekonomicznymi do działań w zakresie oświaty zawodowej.

PRZYPISY

¹ Program rozwoju oświaty dorosłych w PRL (projekt). Warszawa 1988 s. 8

² Analiza stanu szkolnictwa zawodowego i projekt zmian. Warszawa 1990 s. 54

³ Program ...op.cit., s. 17-18

⁴ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Wychowania nr 7 z 1983 r., poz. 47 i 52

⁵ Wykaz organizatorów posiadających zezwolenie na prowadzenie działalności oświatowej w formach pozaszkolnych. Warszawa 1989